

אריה ארזי - מנחה סדנאות לניהול ומנהיגות, ומרצה על נושאי המנהיגות וניהול בתורה ובתנ"ך.
arye.arzi@gmail.com, 054-6603336 <https://www.aryearzi.com>

פרשת ויחי

על הברכה וכוחה ועל ברכת הבנים

בפרשת ויחי יעקב אבינו נפרד מבניו בברכה. עוד קודם לכן מצוין שיעקב התאמץ לברך את נכדיו בני יוסף מנשה ואפרים:

וַיְבָרֶכֶם בַּיּוֹם הַהוּא לְאִמּוֹר בָּדָד יִבְרָךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יְשָׁמַךְ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכַמְנַשֶּׁה וַיִּשָּׂם אֶת אֶפְרַיִם לְפָנֵי כְּמַנַּשֶּׁה (מח, כ).

מה היא ברכה?

לדעת משה דוד קאסוטו¹:

הפועל העברי ברך מורה על יחס של גומלין בין האדם ובין א-לוהיו. האדם מברך את הא-לוהים, כלומר הוא מביע לפניו רגשות של תודה, יראת כבוד, אהבה, שבת, והלל ... והא-לוהים מברך את האדם, כלומר נותן לו את מתנותיו. המתנה החשובה ביותר היא מתנת פריה ורביה, שהיא המשכת חיי האדם בבניו ובבני בניו, וזוהי הברכה הראשונה שנאמרה לאדם [בפרשת בראשית].

אנו מוצאים בתורה כי אלוקים ברך את נח ובניו, ובהמשך הקב"ה מברך את אברהם:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֵךְ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבְּיַת אָבִיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָךְ. וַאֲעִשֶׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרְכְךָ וְאַגְדָּלְךָ וְשִׁמְךָ וְהָיָה בְּרָכָה. וַאֲבָרְכָה מִבְּרַכְיֶךָ וּמִמְקַלְכֶךָ אֶת אֶרֶץ וְנִבְרָכְךָ בְּךָ כָּל מִשְׁפַּחַת הָאָדָמָה (יב, א-ג).

יש לראות שברכת ה' לאברהם משקפת התפתחות נוספת של מושג הברכה. הקב"ה לא רק מברך, אלא אומר לאברהם "וְהָיָה בְּרָכָה". רש"י בפירושו במקום כותב: "הברכות נתונות בידך. עד עכשיו היו בידי, [כך] ברכתי לאדם ונת, ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ". אברהם הוא הראשון שהקב"ה העניק לו את היכולת והכוח לברך אחרים. יש לציין שהקב"ה מברך את אברהם בברכה מאד דומה עוד פעמיים נוספות. פעם אחת כשהתורה אומרת: "וַאֲבָרְכֶם הָיוּ יְהִי לְגוֹי גָּדוֹל וְעַצוֹם וְנִבְרָכְךָ בּוֹ כָּל גּוֹי הָאָרֶץ" (יח, יח); פעם נוספת לאחר עקידת יצחק כשאומר מלאך ה': "כִּי בָרַךְ אֲבָרְכְךָ וְהִרְבָּה אֲרֻבָּה אֶת זְרַעְךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכֹחֹל אֲשֶׁר עַל שְׁפַת הַיָּם וַיִּרְשׁ זְרַעְךָ אֶת שְׁעַר אֲבִיו. וְהִתְבָּרְכְךָ בְּזְרַעְךָ כָּל גּוֹי הָאָרֶץ יַעֲקֹב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקִלְיִי" (כב, יז-יח). בעקבות ברכות אלו, אברהם מבין שייעודו הוא לחבר את האנושות כולה אל הא-ל שהוא מקור הברכה, ואכן הוא

¹ אנציקלופדיה מקראית כרך ב עמ' 354-356

ממלא יעוד זה וקושר קשרים רבים עם הגויים שסביבו, קורא בשם הקב"ה, בונה מזבח, ולפי המדרש הוא ושרה מגיירים גויים רבים.

שרשרת הברכות

לא מצאנו בתורה שאברהם ברך את בניו. ניתן לומר שאברהם לא ברך את ישמעאל כי ישמעאל זכה לברכה ישירה של הקב"ה ככתוב: "וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה בְרַכְתִּי אֹתוֹ וְהַפְרִיתִי אֹתוֹ וְהַרְבִּיתִי אֹתוֹ בְּמֵאד מְאֹד שָׁנִים עֶשְׂרִים וְנָשִׂיָאִם יוֹלִיד וְנִתְּתָיו לְגוֹי גְדוֹל" (יו, כ). אך מדוע לא ברך אברהם את יצחק? המדרש מסביר שאברהם חשש מיחסו המיוחד של יצחק לעשיו, שבגללו הברכה תמצא את דרכה לזה האחרון:

לפי שראה אברהם שעשיו יצא ממנו אמר, אם אני מברך את יצחק הרי עשיו מתברך, ונמצא יעקב חסר... ואף כך אמר אברהם, אם אברך את יצחק, נמצא עשיו מתברך ויעקב מפסיד. אלא הריני מניחו עד שיבא הקדוש ברוך הוא ויעשה את שלו.²

למרות שאברהם לא ברך את יצחק הוא בחר בו כממשיכו, וזאת לאור דיבור מפורש של הקב"ה, שבו הוא הודיע לאברהם כי יצחק הוא הבן שימשיך את הברית: "וַיֹּאמֶר אֶל-לְהִים אֲבָל שָׂרָה אֲשֶׁתִּי לֵלְדֹת לָךְ בְּנֵי וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ לְבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו" (יו יט). בהמשך חזרה אותה הבטחה פעם נוספת: "וְאֵת בְּרִיתִי אֶקִּים אֶת יִצְחָק" (שם, כא).

אמנם אברהם לא ברך את יצחק, אך כחלק מבחירתו של יצחק כממשיכו, הוא העניק ליצחק את היכולת שקיבל מהקב"ה לברך אחרים. כך מפרש רש"י בעקבות המדרש³:

וַיִּתֵּן אֲבִרְהָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ לְיִצְחָק (כה, ה) – אמר רבי נחמיה: ברכת דייתיקי נתן לו, שאמר לו הקב"ה לאברהם "והיה ברכה", הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה, ואברהם מסרם ליצחק.

לפי המדרש אברהם כמו ברך את יצחק בכך שהוריש לו את הכוח לברך, ובנוסף ליכולת לברך – סגולה שקיבל יצחק מאברהם – יצחק זכה גם לברכה ישירה מהקב"ה. לאחר מות אברהם, הקב"ה – מקור כל הברכות – מברך את יצחק: "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אֲבִרְהָם וַיְבָרֶךְ אֶל-לְהִים אֶת יִצְחָק בְּנֵוֹ וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם בְּאֵר לַחֵי רְאִי" (כה יא).

בניגוד לאברהם שלא ברך את בניו יצחק מברך הן את יעקב והן את עשו, אבל נותן את ברכת אברהם רק ליעקב, בברכו את יעקב (לאחר שכבר הוסרה תחפושת עשיו שעליו):

וַיִּתֵּן לָךְ אֶת בְּרִית אֲבִרְהָם לָךְ וּלְזַרְעֶךָ אֶתְּךָ לְרִשְׁתֶּךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֲשֶׁר נָתַן אֶל-לְהִים לְאֲבִרְהָם (כח, ד) – אמר לו: אותה הברכה שהיה בדעתו של אבא לברכני ולא יכול... הרי היא נתונה לך במתנה.⁴

שרשרת הברכה

² תנחומא וזאת הברכה סימן א

³ בראשית רבה

⁴ המדרש הגדול בראשית, תולדות, כח ד

אברהם נמנע מלברך את בניו, ולעומתו יצחק ברך את שני בניו בברכות שונות. האם צדק יצחק בגישה זו? בעיונו מרחיב הדעת אומר אשר יובל⁵:

לא יצחק הוא שצריך להסביר מדוע לא נהג כאביו, מדוע לא נמנע מלברך ולא השאיר לקב"ה, לבעל הפרדס, לעשות בעולמו (בפרדסו) מה שלבו חפץ. אדרבא, אברהם הוא שצריך להסביר מדוע ניתק את שרשרת הברכות לאורך הדורות. מדוע לא מימש את כוח הברכה שניתנה לו "ואברכה מברכך"? מדוע הוא מתחמק מהכרעה? יצחק מברך את יעקב לא כתגובת נגד לחסך הברכה שלו ... אלא כאקט של חיבור וחישוק מתקן, של שרשרת הברכות בשרשרת הדורות למן בריאת העולם ועד לברכת כוהנים הנאמרת יום ביומ בארץ ישראל.

ויפים לכאן דבריו של מדרש במדבר רבה על ברכת כהנים:

כשנפטר אברהם נגלה הקדוש ברוך הוא על יצחק וברכו ... ויצחק ברך את יעקב, ויעקב ברך לשנים עשר שבטים ... מכאן ואילך אמר הקדוש ברוך הוא: הרי הברכות מסורות לכם, הכהנים יהיו מברכים את בני, כשם שאמרתי לאברהם אביהם "והיה ברכה", לכך נאמר [לכהנים]: "כה תברכו את בני ישראל".⁶

הקב"ה ציווה את משה לצוות על הכוהנים לברך את בני ישראל ומאז עם ישראל כולו מתברך בברכת הכוהנים.

חשיבות הברכה

סקרנו את ההשתלשלות של הכוח לברך, החל מהברכה שברך הקב"ה את האדם הראשון ועד לברכת הכוהנים⁷. מה חשיבותה של הברכה? עיון בתורה מראה על הכוח העצום הטמון בברכה ועל המשמעות של הימנעות מברכה. לולא האמינו אבותינו בכוח זה לא הייתה מתרחשת כל פרשת גניבת הברכות על ידי יעקב. כאשר יעקב חלה בערוב ימיו מיהר יוסף לקחת אליו את מנשה ואת אפרים כדי שיוזכו לברכתו, והם אכן זכו לברכת יעקב וקיבלו מעמד זהה לזה של בני יעקב למרות שהם נכדיו. בזמן שעם ישראל נדד במדבר נשכר בלעם הרשע לקלל את ישראל, והקב"ה הפר את עצת בלק והפך את קללות בלעם לברכות. התורה כולה נחתמת בפרשת וזאת הברכה שברך משה את שבטי ישראל. כוחה של הברכה הוא גם במניעת ברכה ממי שאינו זכאי לכך. משה לא ברך את שבט שמעון בגלל חטאו של השבט ושל נשיאו עם בנות מדין בשיטים. לכן ברכת שמעון מובלעת בברכה ליהודה⁸, כפי שנחלת שמעון כרוכה בנחלת יהודה⁹.

כהמשך לכך, ישנו מנהג לברך את צאצאינו בברכת הבנים הנאמרת בכל ליל שבת ובערב יום הכיפורים, המשלבת את ברכת יעקב עם ברכת כהנים.

ישימך א-להים כאפרים וכמנשה [ולבת: ישימך א-להים כשרה, רבקה, רחל ולאה] יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחנך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום.

⁵ ברכת אברהם פרשת תולדות, תשס"ב, תשס"ו באתר מחלקי המים

⁶ במדבר רבה, ו, כג.

⁷ על ברכת הכוהנים ראה עיון נפרד בפרשת נשא

⁸ דברים לג ז "וזאת ליהודה ויאמר שִׁמְעוֹ ה' קוֹל יְהוָה וְאֵל עַמּוֹ תְּבִיאֵנוּ" המילה שמע רומזת לשמעון.

⁹ שופטים א, ג, "וַיֹּאמֶר יְהוָה לְשִׁמְעוֹן אַחִיו עֲלֵה אִתִּי בְּגֵרְלִי וְנִלְחַמָּה בְּכַנְעֲנֵי וְהִלַּכְתִּי גַם אִתְּךָ בְּגֵרְלִי וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ שִׁמְעוֹן."

המנהג הזה נזכר לראשונה ב"ספר החיים", שכתב במאה השש עשרה הרב חיים בן בצלאל אחי המהר"ל מפראג ואלה דבריו :

ונוהגים העולם שהאב מברך את הבן, וכן הרב את תלמידו, ביום הקדוש הזה, לפי שצינורי הברכות פתוחים בו, ואל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך. גם יש בו עוד טעם אחר, לפי שדרך האב שכועס תמיד על בנו ומקללו כל ימי השבוע, וכן הרב על תלמידו, ולכך מקדים לברכו בתחילת השבוע, ומשברכו לא יכול לקללו עוד על דרך "וברך ולא אשיבנה".

ללא ספק, בזמננו אנו, ליל שבת הוא הזמן היחידי שבו כל המשפחה מתכנסת יחד, ולכן הוא הזמן המתאים ביותר לחזק את הקשר בין ההורים לילדים ואת הגיבוש המשפחתי על ידי ברכת הבנים.¹⁰ יהי רצון שנזכה לכך.

¹⁰ ועדיין יש מקום לשאול ומה מקומה של האם בברכה זו .